VALENTIN ROMAN

FENOMENALIZĂRI ALE OMONIMIEI ŞI AMBIGUITĂŢII SINTACTICE (I)

A. LA NIVEL INTRAPROPOZIŢIONAL

În ultima jumătate a secolului al XX–lea, ştiinţele limbii au cunoscut un continuu proces de rafinare, de evoluţie a concepţiilor şi a metodelor lingvistice. Deşi modernizarea lingvisticii româneşti s-a făcut cu întârziere, ea a reuşit să se sincronizeze cu achiziţiile ştiinţifice acumulate în secolul trecut.

Omonimia sintactică (şi ambiguitatea sintactică), deşi nu este un fenomen sintactic tratat numai în lucrările de specialitate recente, este descrisă ţinând seama de progresul fenomenului lingvistic în ansamblu. Omonimia sintactică dobândeşte noi valenţe ştiinţifice odată cu apariţia gramaticii generativ-transformaţionale prin lucrările lingvistului Noam Chomsky (*Aspects of the Theory of Syntax*, *Syntactic Structures* etc.).

Omonimia şi ambiguitatea pot fi întâlnite la nivelurile fonetic, lexical, morfologic, sintactic şi stilistic[1].

Omonimia sintactică presupune existenţa unor structuri sintactice *cu organizare şi componenţă identice, dar cu posibilităţi diferite de interpretare semantică* (DŞL, p. 358), iar *ambiguitatea sintactică*, o consecinţă a omonimiei sintactice, constă în *posibilitatea de a da două sau mai multe interpretări unei construcţii sau unui component al ei* (*ibidem*, p. 42).

Gramatica generativ-transformaţională plasează omonimia sintactică la nivelul structurii de suprafaţă, iar explicarea acesteia se realizează prin structura de adâncime; „citirile”/„lecturile” semantico-sintactice se află în structura de adâncime. *Sursa omonimiei sintactice este existenţa unor structuri de bază diferite, având însă acelaşi reflex în structura de suprafaţă, ca urmare a aplicării unor transformări diferite, deci ca urmare a unor istorii de transformare diferite* (Pană Dindelegan 1974, p. 272).

Trecerea din structura de adâncime în structură de suprafaţă se realizează prin operaţii de tip special numite *transformări*. Transformările presupun anumite

[1] În ceea ce priveşte apariţia ambiguităţii la nivel stilistic, Gh. N. Dragomirescu (1975) consideră ambiguitatea procedeu stilistic, iar figurile de stil prin intermediul cărora se obţine ambiguitatea (metonimia, antanaclaza, amfibologia etc.) sunt numite *figuri ale ambiguităţii*.

DACOROMANIA, serie nouă, XVII, 2011, nr. 1, Cluj-Napoca, p. 68–80

restricții (constrângeri) contextuale care blochează apariția structurilor de suprafață „rău-formate” (≠ „bine-formate”), cauză a omonimiei sintactice. Pentru a detecta enunțurile „rău-formate” (agramaticale), vorbitorii unei limbi posedă capacitatea intuitivă de distingere („simțire”) a enunțurilor gramaticale de cele agramaticale, numită de Noam Chomsky *competență lingvistică*.

Structurile ambigue sunt o consecință a aşa-numitului fenomen de *economie lingvistică*. Aceasta apare atunci când se transmite un volum de informație folosind cât mai puține structuri, iar receptorul (cititorul) are dificultăți în a înțelege mesajul (scris sau oral). Astfel că se vorbeşte de omonimie şi ambiguitate mai ales la nivelul scris al limbii. În cadrul unei comunicări orale, ambiguitatea este destul de redusă.

Faptul că fiecare limbă posedă anumite mijloace de dezambiguizare şi că ambiguitatea sintactică apare, în majoritatea cazurilor, la nivelul scris al limbii, ne îndreptățeşte să considerăm *potențială* omonimia sintactică[2]. Poate că de aceea omonimia sintactică nu este tratată în multe lucrări de specialitate.

Se poate vorbi despre omonimie şi ambiguitate sintactică în următoarele situații (tipare sintactice):

- construcțiile cu pronume reflexiv;
- construcțiile cu predicativ suplimentar gerunzial;
- construcțiile cu genitivul (genitivul subiectiv *vs* genitivul obiectiv);
- construcțiile cu forme cazuale de genitiv şi dativ (omonimia morfologică G/D) ş.a.

Acestea sunt cele mai întâlnite tipare sintactice care generează ambiguitatea sintactică.

1. Genitivul subiectiv *vs* genitivul obiectiv

În limba română, genitivul are numeroase valori: *genitivul posesiv* (posesorul propriu-zis, apartenența, dependența), *genitivul subiectiv*, *genitivul obiectiv*, *genitivul calității*, *genitivul denumirii* etc. (GLR, vol. I, p. 75–76). Semnificația sa generală este de caz al posesiei (*notele **elevului***).

În ceea ce priveşte originea sintactică a construcției cu genitivul, lucrările de specialitate disting între un *genitiv subiectiv*, ocurent în vecinătatea unor substantive denumind acțiuni sau stări, şi un *genitiv obiectiv*, ocurent în vecinătatea unui abstract verbal. Genitivul subiectiv arată cine face acțiunea, corespunzând astfel subiectului din structura de adâncime şi actualizând rolul de AGENT: *sosirea* ***elevului*** < ***Elevii*** *au sosit/sosesc* (*sosirea* este un substantiv de origine verbală).

[2] Vezi, în acest sens, Sorin Stati (1966, p. 389): *Ca şi omonimia lexicală şi morfologică, cea sintactică există numai din punctul de vedere al celui care care recepționează un mesaj (ascultătorul), căci pentru emițător (vorbitor) orice enunț rostit la un moment dat nu poate fi decât realizarea unei singure structuri propoziționale. În mintea vorbitorului nu există ambiguitate, echivocul ia naştere abia după ce mesajul a fost rostit.*

Genitivul obiectiv determină nume de acţiune sau de agent şi actualizează rolul de PACIENT: *realizatorul/ realizarea* ***emisiunii*** < *Cineva a realizat* ***emisiunea***. Astfel, genitivul obiectiv corespunde complementului direct din structura de adâncime. (DŞL, p. 233) Alături de cele două tipuri este de menţionat şi *genitivul de bază* (dat, primar) – celelalte două tipuri fiind genitive „obţinute" în urma unor transformări –, ocurent în vecinătatea unui substantiv propriu-zis: *notele* ***elevului***, *omul* ***datoriei*** etc.

Ca o consecinţă a originii sintactice diferite a genitivului, este posibilă, în anumite construcţii, ambiguitatea. Este vorba de construcţii cu genitivul care acceptă două „citiri": de genitiv subiectiv şi de genitiv obiectiv. Altfel spus, o singură structură de suprafaţă are două structuri de adâncime. În secvenţa *chemarea* ***profesorului***, nominalul în genitiv corespunde, în structura de adâncime, unui subiect: ***Profesorul*** *cheamă*, dar şi unui complement direct: *Cineva îl cheamă* ***pe profesor***. (*ibidem*, p. 233) Pentru dezambiguizarea unor astfel de secvenţe, este necesar un context lingvistic şi extralingvistic mai larg: *Genitivul subiectiv şi genitivul obiectiv reprezintă situaţii în denumirea cărora termenul* **genitiv** *corespunde statutului elementului la nivelul structurii de suprafaţă, iar calificativele* **subiectiv**, **obiectiv** *marchează statutul elementului la nivelul structurii de adâncime* (Golopenţia-Eretescu 1967, p. 155).

2. Ambiguitatea gerunziului

Gramatica transformaţională a luat în discuţie şi fenomenul ambiguităţii gerunziului, care constă în posibilitatea aceleiaşi construcţii gerunziale de a primi interpretări semantico-sintactice diferite, date fiind diversele sale istorii derivative. Astfel, gerunziul din construcţia: *L-am auzit* ***strigând*** poate avea următoarele interpretări semantico-sintactice:

(a) *Am auzit (eu) că (el) striga* < *L-am auzit* ***că striga*** (gerunziul este echivalentul unei propoziţii subordonate, predicativă suplimentară[3]);
(b) *L-am auzit când striga* (gerunziul este echivalentul unei propoziţii subordonate, circumstanţială temporală).

Gabriela Pană Dindelegan (1999, p. 127) ilustrează fenomenul ambiguităţii gerunziului prin construcţia *Ion vede pe Gheorghe* ***mergând*** *pe stradă*, care poate avea următoarele interpretări semantico-sintactice:

(a) element predicativ suplimentar/predicativ suplimentar: *Ion vede pe Gheorghe care Gheorghe merge pe stradă*;
(b) circumstanţial temporal: *Ion vede pe Gheorghe când Ion merge pe stradă*;
(c) aceeaşi funcţie de circumstanţial temporal şi sensul: *Ion vede pe Gheorghe când Gheorghe merge pe stradă.*

[3] D. D. Draşoveanu (1997, p. 262) consideră că subordonata ***că vine*** din *O văd că vine.* este o completivă indirectă, nu o predicativă suplimentară.

2.1. Ambiguitatea sintactică generată de interpretarea predicativului suplimentar gerunzial

Construcțiile cu predicativ suplimentar (prototipic) sunt obținute/derivate din *structuri de bază bipropoziționale*, *prin înlăturarea mărcilor predicativității uneia dintre propoziții (cele de mod, timp, persoană şi număr), precum şi a unor elemente „omisibile” semantic şi prin amalgamarea sintactică a elementelor structurii rămase* (GALR 2005, vol. II, p. 295).

Astfel, înlăturându-se mărcile predicativității, în poziția predicativului suplimentar vom avea fie un verb la gerunziu: *Maria venea* ***cântând*** < *Maria venea* ***şi cânta***, fie determinări ale verbului *a fi* din structura de bază: *Maria se crede* ***directoare*** < *Maria crede că ea/Maria este* ***directoare***. Predicativul suplimentar din ultimul exemplu este rezultatul contragerii unei completive directe, precedată de avansarea (repoziționarea) subiectului din subordonată în complement direct în principală.

Altfel spus, predicativul suplimentar provine din contrageri (de regulă, gerunziale): *Ion venea* ***gândindu-se*** *la ce predase clasei sale* < *Ion venea* ***şi se gândea***, sau din reduceri[4] nominale: *Maria se crede* ***directoare***; participiale: *L-am crezut* ***ofensat*** < *Am crezut că este (el)* ***ofensat***; adjectivale: *Lucrarea am considerat-o* ***interesantă*** < *Am considerat că lucrarea este* ***interesantă.***

Gramaticile generativ-transformaționale explică diversitatea valorilor gerunziului prin „istoria” transformațională diferită a construcțiilor gerunziale. Având structuri de bază diferite şi transformări diferite, numeroase construcții cu gerunziul sunt ambigue. Iată câteva exemple:

(1) *Văd o fată* ***trecând*** *pe stradă.*

Gerunziului din această structură de suprafață îi corespund în structura de adâncime mai multe interpretări semantico-sintactice:

(a) *Văd o fată* ***care trece*** (gerunziul este echivalentul unei atributive. În acest caz vorbim de un *gerunziu adnominal*);

(b) *Văd* ***că trece*** *o fată* (gerunziul este echivalentul unei completive directe);

(c) *Văd o fată* ***când trec*** *(eu)* (gerunziul este echivalentul unei circumstanțiale de timp – *gerunziu circumstanțial adverbal*).

(d) *Văd* ***când trece*** *o fată* (gerunziul este tot echivalentul unei circumstanțiale de timp).

(2) [...] *că e mult mai trist să te văd* ***plângând*** (Şerban 1970, p. 305).

---

[4] Prin *contragere* înțelegem transformarea sintactică aplicată unei principale sau unei subordonate prin care un verb la mod personal trece la mod nepersonal, suprimând conectivul coordonator sau subordonator. Iar prin *reducere* înțelegem transformarea sintactică aplicată unei principale sau unei subordonate prin care se suprimă conectivul coordonator sau subordonator şi verbul (operatorul) *a fi* cu una dintre valorile sale: copulativ sau auxiliar de diateză pasivă. Nu vorbim niciodată, în cazul reducerii, de suprimarea unui *a fi* predicativ[4]. Astfel, cele două transformări sintactice pun în evidență natura derivată şi eliptică a construcției cu predicativ suplimentar.

Gerunziul din aceste exemple permite următoarele „istorii” transformaţionale:

(a) completivă directă: [...] *să te văd* ***că plângi;***
(b) circumstanţială de timp: [...] ***când plângi*** *(tu)* (subiectul gerunziului este diferit de subiectul verbului însoţit);
(c) circumstanţială de timp: [...] ***când plâng*** *(eu)* (subiectul gerunziului este coreferenţial cu al verbului însoţit).

(3) *Aud* ***venind*** *maşina* (*vs Aud* ***venind*** – aici, *venind* este considerat de unele gramatici atribut verbal. În ceea ce ne priveşte, considerăm că avem a face cu o contragere gerunzială a unei atributive)[5]:

(a) contragerea unei completive directe, iar nominalul postpus este subiectul său;
(b) nominalul postpus gerunziului este un complement direct al verbului predicat, iar gerunziul este un predicativ suplimentar[6] care se raportează semantic la nominalul complement direct.

(4) *De-atâtea nopţi aud plouând / Aud materia* ***plângând*** (George Bacovia, *Lacustră*)

(a) contragere gerunzială a unei atributive: *materia care plânge;*
(b) contragerea gerunzială a unei completive directe: *că materia plânge;*
(c) contragerea gerunzială a unei circumstanţiale de timp: *când plânge materia.*

Matilda Caragiu (1967, p. 72) consideră că gerunziul funcţionează ca un predicat verbal în propoziţie, iar împreună cu subiectul său (ne)lexicalizat şi determinările acestuia constituie o *propoziţie gerunzială*, fie dependentă (în majoritatea cazurilor), fie independentă.

D. D. Draşoveanu e de părere că gerunziul este un *pro-predicat* (*transformatum*) (1997, p. 201), rezultat dintr-o contragere gerunzială. În temeiul substituţiei gerunziului printr-un verb la un mod personal, D. D. Draşoveanu conchide că nu există predicativ suplimentar de tip verbal, nici gerunzial, nici infinitival (*ibidem*, p. 201).

3. Ambiguitatea participiului

Participiul are o istorie derivativă diferită, în funcţie de calitatea verbului de bază – tranzitiv sau intranzitiv. (Gabriela Pană Dindelegan 1999, p. 125)

(a) Dacă verbul este *tranzitiv*, transformarea participială este precedată de relativizare, urmată de suprimarea relativului, iar, în plus, intervine şi pasivizarea:

→ pasivizare: **tractoare^care^românii realizează tractoare la Braşov*;
tractoare^care^tractoare sunt realizate de români la Braşov;
→ relativizare: *tractoare^care^sunt realizate de români la Braşov*;

[5] Vezi, în acest sens, Maria Vulişici Alexandrescu, *Sintaxa limbii române*, p.83.

[6] Pentru „istoria” derivativă a predicativului suplimentar gerunzial cu exemple din limba română veche, vezi Edelstein 1972, p. 94–103.

→ transformare participială: * *tractoare^care realizate de români la Braşov*;

→ suprimarea relativului: *tractoare* ***realizate*** *de români la Braşov*. (*ibidem*, p. 125).

(b) Dacă verbul este *intranzitiv*, transformarea participială este precedată de relativizare, urmată de suprimarea relativului:

→ * *elevii^care^elevii rămân repetenți din cauza absențelor*;

→ * *elevii^care rămân repetenți din cauza absențelor*;

→ * *elevii care rămaşi din cauza absențelor*;

→ *elevii* ***rămaşi*** *repetenți din cauza absențelor*. (*ibidem*, p. 125)

(c) Se întâlnesc, mai rar, şi participii „active" ale unor verbe tranzitive: *om* ***avut*** „care are", *om* ***băut*** „care a băut". În aceste situații, se aplică transformările de la (b), cărora li se adaugă transformarea de suprimare a complementului direct:

→ suprimarea complementului direct: *omul^care^omul a băut ceva*;

→ *omul^care^omul a băut ceva*;

→ relativizarea: *omul^care a băut*;

→ transformarea participială: **omul^care băut*;

→ suprimarea relativului: *omul* ***băut***. (*ibidem*, p. 126)

Ca urmare a istoriilor derivative de la (a) şi (c), în structura de suprafață poate apărea ambiguitatea, întrucât există posibilitatea interpretării participiului în două feluri – pasiv (a) şi activ (c). Astfel, sintagma *drum* ***ocolit*** permite două interpretări: *drum care ocoleşte* (activă) şi *drum care este ocolit de cineva* (pasivă) (*ibidem*, p. 126).

GALR 2005 (vol. I, p. 508) admite că *ambiguitățile au drept explicație absența mărcilor explicite de diateză şi, în consecință, posibilitatea verbelor tranzitive (este adevărat, destul de rară) de a-şi crea participii atât de la construcția pasivă, cât şi de la cea tranzitiv absolută, deci activă*. Alexandru Nicolae şi Adina Dragomirescu (2009) pornesc de la această premisă în clasificarea tipurilor de omonimii care privesc participiul: cele provenite de la verbe tranzitive, care cunosc opoziția activ–pasiv, şi cele provenite de la verbe ergative, care „ezită" între tranzitive şi intranzitive.

Citându-l pe Anagnostopoulou (*apud* Nicolae, Dragomirescu 2009, p. 199), autorii aceluiaşi articol acceptă faptul că o posibilă sursă de omonimie şi ambiguitate a participiilor ar putea fi realizarea alternativă a rolurilor tematice Temă şi Țintă (Beneficiar): *Fată* ***învățată*** (Țintă) sau *Carte* ***neînvățată*** (Temă) (p. 198). Participiul verbal şi participiul adjectival pot fi disociate prin mijloace (teste) morfosintactice şi prin semantica internă a acestora.

(a) Mijloace (teste) morfosintactice (*ibidem*): posibilitatea ataşării prefixului negativ la participiile adjectivale: *Omul a fost* ***nemâncat***, *Avocatul a fost* ***neplătit***; ocuparea unor poziții sintactice predicative: *Copilul era* ***căzut*** *din pat*, *Piciorul i se părea* ***amorțit***; posibilitatea participiilor adjectivale de a a avea grade de intensitate: *Câinele era* ***mai nemâncat*** *ca oricând*, construcția *Câinele era* ***mai nemâncat*** *de lupi ca oricând* fiind nereperabilă în limba română. (*apud ibidem*, p. 198)

(b) Din punctul de vedere al semanticii celor două tipuri de participii, lingvistica străină şi cea românească prezintă puncte de vedere diferite. Astfel, H. Borer (*apud ibidem*, p. 199) consideră că participiile adjectivale arată stări. Spre deosebire de adjectivele propriu-zise, afirmă Borer, starea indicată de adjectivele pasive este rezultatul unei acţiuni eventive. În lingvistica românească, I. Baciu apreciază că participiile verbale exprimă un „eveniment”, iar cele adjectivale, „starea”. Kratzer consideră că participiile adjectivale (statice) cunosc două subcategorii: participii care descriu stări de cele mai multe ori reversibile şi participii care descriu stări imuabile. Astfel, în *câine* ***mâncat*** participiul adjectival permite o lectură activă (*câine care a mâncat)*, descriind o situaţie iterativă, muabilă, şi o lectură pasivă (*câine care a fost mâncat)*, deoarece proiectează o situaţie imuabilă. O părere asemănătoare emite şi D. Embick (*apud ibidem*, p. 199). Acesta deosebeşte între *target state participle* (participiul adjectival static rezultativ-muabil) şi *resultant state participle* (participiul adjectival static pur) (*apud ibidem*, p. 199).

În continuare, în acelaşi articol, se au în vedere omonimiile rezultate din lipsa distincţiei tranzitiv-inacuzativ/ergativ. Se consideră ergative două clase de verbe: verbele (de schimbare) de stare, al căror subiect reprezintă Pacientul, şi verbele (de schimbare) de localizare, al căror subiect reprezintă Tema. Participiile adjectivale care provin de la aceste două subclase de verbe ergative permit „lecturi” diferite, unele fiind ambigue, altele având o singură „lectură” ergativă (*ibidem*). De exemplu, în structura *soţ* ***albit*** participiul admite atât interpretarea pasivă, implicit şi pe cea tranzitivă, cât şi pe cea ergativă: *Soţia l-a albit pe soţ* (tranzitiv), *Soţul a fost albit de soţie* (pasiv) şi *Soţul a albit cu vârsta* (ergativ). La fel se întâmplă şi în următoarele sintagme (vezi *ibidem*, p. 200): *pui* ***îngheţat***: *Gospodina îngheaţă puiul, ca să îl conserve* (tranzitiv), *Puiul este îngheţat de gospodină* (pasivă) şi *Puiul îngheaţă de frig* (ergativă); *vapor* ***scufundat***: *Piraţii scufundă vaporul* (tranzitiv), *Vaporul e scufundat de piraţi* (pasiv) şi *Vaporul se scufundă* (ergativ); *copil* ***accidentat***: *Ion l-a accidentat pe copil* (tranzitiv), *Copilul a fost accidentat de Ion* (pasiv) şi *Copilul s-a accidentat din greşeală* (ergativ); *măr* ***copt***: *Mama coace mărul* (tranzitiv), *Mărul este copt de mama la cuptor* (ergativ). (*apud ibidem*, p. 200)

D. Embick (*apud ibidem*, p. 201) asertează că trăsătura definitorie a participiului verbal este [+ eventiv], iar a celui adjectival, [+ stativ]. În ceea ce priveşte stativitatea participiului adjectival, aceasta poate fi simplă (participiul adjectival se comportă ca un adjectiv propriu-zis) şi rezultativă (participiul indică *o stare „rezultată” în urma unui eveniment reprezentat gramatical*). Astfel, participiile adjectivale pot fi stative rezultative şi stative simple, iar omonimia acestora este generatoare de ambiguitate. Dezambiguizarea se realizează tot prin mijloace (teste) morfosintactice:

– prin inserţie lexematică, în cazul nostru prin introducerea unui adverb, ceea ce impune doar „citirea rezultativă”: *uşă* ***atent/abia*** *deschisă*;

– lexicalizarea în construcţii comparative sau cu verbe „de creaţie”, care permit doar „citirea” stativă simplă: *Romancierul a proiectat finalul deschis interpretărilor.* ** Romancierul a proiectat finalul* ***atent/minuţios*** *deschis.*

– prezența prefixului negativ favorizează „citirea” rezultativă: *carte* ***neînchisă*** (*apud ibidem*, p. 202).

G. G. Neamțu (2007, p. 246) consideră că *participiul, dacă înțelesul nu-i este diferit de al verbului de origine, are* **sens fundamental pasiv***, indiferent dacă apare sau nu complementul de agent.*

În această situație, rămân totuşi ambigue construcțiile conținând gruparea „a fi + participiu”, în lipsa unui complement de agent, care este fie PV pasiv, fie PN, în funcție de cum interpretăm participiul: ca *acțiune suferită* sau ca *stare*. Pentru a decide dacă participiul exprimă starea sau acțiunea, se poate lua în considerare şi timpul auxiliarului *a fi*: *Cel mai adesea prezentul şi imperfectul favorizează starea, în timp ce perfectul compus şi mai-mult-ca-perfectul se asociază cu acțiunea* (*ibidem*). Compară: *Hainele* ***sunt spălate*** (PN) cu: *Hainele* ***au fost spălate*** (PV).

Prin procedeul *inserției lexematice* a unui circumstanțial de mod, de exemplu, valoarea pasivă este singura soluție acceptată: *Uşa* ***e deschisă*** *cu grijă*, *Focul* ***e aprins*** *cu atenție.* În aceste exemple, complementul de agent se impune prin forța evidenței.

Contextul lingvistic şi extralingvistic constituie un mijloc de dezambiguizare. În propoziția *Masa e* ***ocupată***, participiul poate fi interpretat atât activ (arătând starea – PN), cât şi pasiv (arătând acțiunea – PV). Acelaşi lucru e valabil şi pentru enunțul *Magazinul e* ***închis*** (stare + acțiune) (*ibidem*, p. 245–246).

Uneori, participiul are alt sens decât cel al verbului de la care provine: *Marea e* ***agitată*** (PN; compară cu: *a se agita* – verb reflexiv) *vs Marea e* ***agitată*** *de furtună* (PV; compară cu: *Furtuna agită marea* – verb tranzitiv) sau: *Castraveții sunt* ***murați*** (PN; compară cu *a se mura* – verb reflexiv) *vs Castraveții sunt* ***murați*** *de mama* (PV; compară cu: *Mama a murat castraveții*); *Merele sunt* ***împrăştiate*** *pe jos* (PV pasiv) *vs Merele sunt* ***împrăştiate*** (PN – participiu provenit de la verb reflexiv). (*ibidem*, p. 245) La fel se întâmplă şi în sintagma *persoană* ***învățată***, care admite două „lecturi”: activă şi pasivă.

4. Atribut pronominal datival – complement indirect datival

Având în vedere cele două poziții sintactice, se impune să aducem în discuție aşa-numitul *dativ posesiv*. Prin *dativ posesiv* înțelegem formele neaccentuate (clitice) ale pronumelor personale şi reflexive care *stau numai pe lângă un substantiv sau pe lângă verb, referindu-se tot la un substantiv care este legat sintactic de acest verb* (GLR 1966, p. 141).

În lucrările de specialitate se observă o oarecare ezitare în ceea ce priveşte determinarea funcțiilor sintactice ale pronumelor cu valoare de dativ posesiv, mai ales cele aşezate lângă verb (dativ posesiv adverbal)[7]: ***Şi****-a luat pălărie vs* ***Şi****-a luat pălăria.*

[7] Dativul posesiv al pronumelor aşezate lângă un substantiv poartă numele de *dativ adnominal*.

Diadei *atribut pronominal datival – complement indirect datival*, GALR 2005 îi mai adaugă un element, deci o poziție sintactică – *complement posesiv*, constituindu-se triada: *atribut pronominal datival – complement indirect datival – complement posesiv.*

Complementul posesiv este un component al grupului verbal, actualizându-se *într-o structură ternară* şi exprimând *posesorul printr-un clitic de pronume reflexiv/personal*, caracterizat semantic prin trăsătura [+ *Animat*] şi *stabilind prin intermediul verbului regent o relație semantică de posesie (şi alte relații subsumate posesiei: apartenența, dependența etc.) cu un alt nominal din structură, care exprimă „obiectul posedat" (în sens larg), de exemplu*: *Ion* ***îşi*** *respectă/iubeşte părinții/vecinii* (GALR 2005, p. 441).

Considerăm că definiția de mai sus şi argumentele ulterioare conțin unele neajunsuri şi chiar contradicții. Însăşi sintagma *complement posesiv* este o contradicție, întrucât posesorul nu se poate exprima printr-un complement. Semantic vorbind, relația posesivă se reprezintă, în forma sa prototipică, prin două nominale, unul reprezentând obiectul posedat, iar celălalt, posesorul, coocurente în structura de suprafață.

Contiguitatea directă cu un substantival este susținută şi de GALR 2005 (p. 441): *Prezența sa în enunț este condiționată de coocurența cu un substantiv subordonat aceluiaşi verb*; sau: *Rolul semantic de posesor nu îi este atribuit de verbul regent, ci se datorează substantivului coocurent* (sic !).

După cum EPS-ul stă pe lângă verb, dar nu se subordonează acestuia, tot aşa nici *„complementul posesiv"* nu se subordonează verbului. Un argument pentru susținerea celor de mai sus îl poate constitui proba omisiunii. În exemplul *Ion* ***îşi*** *ajută colegii*, omisiunea substantivului *colegii* face enunțul agramatical. Pronumele reflexiv poate fi înlocuit cu un pronume personal, apărând unele modificări: *Ion* ***îi*** *ajută pe colegii* ***săi***. Corelația cu un adjectiv posesiv, în ambele exemple, este încă un argument pentru legarea semantico-sintactică de substantiv. Totodată, subliniem faptul că stabilirea unei funcții sintactice nu se face ținând cont de ordinea lineară, adică de aşezarea cuvintelor în lanțul vorbirii, ci de ordinea structurală (ierarhică, funcțională), în funcție de relațiile sintactice stabilite între diferitele unități.

Gr. Brâncuş (în Hristea 1984, p. 228) consideră că pronumele (reflexiv, în exemplele date) în cazul dativ este *complement indirect* dacă el apare în propoziție alături de un substantiv/de forma accentuată a pronumelui cu rol de complement indirect. Dacă este posibilă dublarea cliticului printr-o formă accentuată de pronume (reflexiv în cazul nostru), atunci pronumele realizează poziția sintactică de complement indirect datival: ***Şi****-a luat pălărie* ***(sieşi)***. Şi, invers, dativul posesiv este *atribut pronominal datival* când *posibilitatea de a apărea împreună cu substantivul sau cu pronumele accentuat este exclusă* (*ibidem*) Acestor criterii de deosebire li se adaugă articularea hotărâtă a substantivului: ***Mi****-am spălat haina* ***(mea)*** *vs* ***Mi****-am spălat o haină* ***(mie)***.

Spre deosebire de atributul substantival în dativ, care nu determină decât substantive nearticulate (văr ***Mariei****, domn* ***Moldovei****), atributul pronominal în*

dativ determină mai ales substantive articulate (în unele situații și nearticulat) (GLR 1966, vol. II, p. 133). În lipsa acestor elemente distinctive, enunțurile date sunt ambigue. Astfel, în propoziția: ***Ți**-am citit lucrarea*, dativul poate avea *fie valoare posesivă, fie valoare de adresare, fie ambele valori în acelaşi timp, în funcție de realitatea pe care o comunică* (Şuteu 1962, p. 272). Cu valoare de adresare, pronumele indică persoana căreia i s-a citit o lucrare, care aparține altcuiva: ***Ți**-am citit **ție** lucrarea **lui***. În cazul în care lucrarea a fost citită celui care a scris-o, pronumele este complement indirect datival, având atât valoare de adresare, cât şi valoare posesivă.

Maria Vulişici Alexandrescu (1995, p. 79) vorbeşte despre dativul posesiv adverbal şi consideră că în enunțurile *Ție **ți**-am cunoscut prietenii* şi *Lui **i**-au murit lăudătorii* avem a face cu un atribut datival, *deoarece verbele pe lângă care apar nu au valență datională (a cunoaşte cuiva, a muri cuiva).* Însă enunțul ***Ți**-am citit lucrarea* ilustrează fenomenul omonimiei şi ambiguității sintactice, admițând două structuri de adâncime: ***Ți**-am citit lucrarea ta* (*ți* = atribut pronominal datival) şi ***Ți**-am citit lucrarea altuia* (*ți* = complement indirect datival). Cu privire la funcția sintactică a formelor de pronume reflexiv neaccentuat, aceeaşi lingvistă afirmă că sunt întotdeauna atribute pronominale dativale: *Nu-**ți** supăra prietenii*; ***Îmi** iubesc copiii*; ***Îți** scrie lucrarea.*

În versurile: *Inima-**i** bătea în pereții pieptului* şi *Simțea că inima **i** se sparge* (Şuteu 1962, p. 275), Flora Şuteu consideră că pronumele din primul vers este *atribut pronominal datival*, iar al doilea pronume este *complement indirect datival*. Prin aceste exemple, autoarea voia să demonstreze că pronumele personal (în cazul nostru) şi reflexiv cu valoare posesivă nu pot fi atribute pronominale dativale atunci când se află pe lângă verb.

În ceea ce ne priveşte, considerăm că, indiferent de posibilitățile sale combinatorii (deci şi verbale!), pronumele personal şi reflexiv (dativul posesiv) pot fi atribute pronominale dativale:

> ***Ți**-am luat cartea (**ta**)* (atribut pronominal datival/complement posesiv-conform GALR 2005), dar şi ***Ți**-am luat cartea (**ție*** sau chiar ***mea***) *vs **Ți**-am luat o carte (**ție**)* (complement indirect);
>
> *Copiii **ți** s-au culcat* (atribut pronominal datival);
>
> *Gura nu-**ți** mai tace* (dublă interpretare semantico-sintactică: atribut pronominal datival şi complement indirect datival).

Ambiguitate sintactică avem şi în următoarele versuri, cliticele pronominale putând fi complement datival şi atribut datival:

> *Mai cântă-mi înc-o dată dorul tău, / să te ascult / şi clipele să-**mi** pară nişte muguri plini, / din care înfloresc aievea-veşnicii* (Lucian Blaga, *Dorul*);
>
> *...de aceea-lăsați-mă / să umblu mult printre voi, / să **vă** ies în cale cu ochii închişi* (idem, *Către cititori*).

Şi exemplele pot continua.

Negând categoric poziţia sintactică (ea nu este o soluţie de compromis) *complement posesiv*, rămâne în discuţie doar diada *atribut pronominal datival – complement indirect datival*, funcţii disociate prin relaţiile semantico-sintactice, conform gramaticii tradiţionale, şi prin apelul la contextul lingvistic şi extralingvistic.

5. Atribut substantival genitival – complement indirect datival

În seria construcţiilor ambigue se înscriu şi cele care permit ca „lecturi" semantico-sintactice atributul substantival genitival şi complementul indirect datival. Omonimia cazuală genitiv-dativ şi posibilitatea aceleiaşi construcţii de a primi două interpretări ale raporturilor sintactice determină apariţia unor construcţii ambigue.

Astfel, în propoziţia *I-am dat cartea acestei **eleve***, substantivul *eleve* este ambiguu, primind două interpretări: ca genitiv, dacă se consideră că este determinant al substantivului *cartea*, *eleve* realizând poziţia sintactică de atribut substantival genitival, sau ca dativ, dacă se consideră că este determinant al verbului *am dat*, *eleve* realizând poziţia sintactică de complement indirect datival. Gabriela Pană Dindelegan (2003), p. 21) consideră că în exemplele de acest fel *ceea ce permite dubla interpretare este articularea hotărâtă a substantivului **cartea**, singura care asigură şi subordonarea faţă de substantiv*. Dacă substantivul *cartea* ar fi articulat nehotărât, *I-am dat **o** carte acestei eleve*, interpretarea de genitiv ar fi exclusă, singura soluţie rămânând cea de dativ, complement indirect[8].

Construcţiile de tipul celor enunţate mai sus apar condiţionate. În *I-am dat cartea acestei **eleve***, determinantul *acestei* condiţionează coocurenţa celorlalte două lexeme: *cartea* şi *eleve*. Totodată, acestea ilustrează, pe de o parte, relaţia de complementaritate dintre omonimia şi ambiguitatea morfologică şi sintactică, iar, pe de altă parte, caracterul potenţial al omonimiei şi al ambiguităţii sintactice. Secvenţele date se dezambiguizează prin apelul la morfemele suprasegmentale: intonaţia, pauza şi accentul frastic, dar şi prin schimbarea topicii termenului subordonat: *I-am dat cartea acestei **eleve** → I-am dat acestei **eleve** cartea/o carte.*

BIBLIOGRAFIE

AUO = „Analele Universităţii din Oradea", Fascicula Filologie, Oradea, Editura Universităţii din Oradea, I, 1991 şi urm.
GLR 1966 = *Gramatica limbii române*, Bucureşti, Editura Academiei RSR.
GALR 2005 = *Gramatica limbii române*, Bucureşti, Editura Academiei Române.
Caragiu 1967 = Matilda Caragiu, *Sintaxa gerunziului românesc*, în SG, vol. II, p. 61–89.

---

[8] Sunt socotite ambigue şi construcţiile: *Trimit cartea **elevului;** I-am dat dicţionarul **lui Ion;** I-am spus să lase scrisoarea **doamnei** Mariana; El duce vestea **prietenului.*** etc.

Dragomirescu 1975 = Gh. N. Dragomirescu, *Mică enciclopedie a figurilor de stil*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.

Draşoveanu 1997 = D. D. Draşoveanu, *Teze şi antiteze în sintaxa limbii române*, Cluj-Napoca, Editura Clusium.

DŞL = Angela Bidu-Vrănceanu, Cristina Călăraşu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Mihaela Mancaş, Gabriela Pană Dindelegan, *Dicționar de ştiințe ale limbii*, Bucureşti, Editura Nemira, 2005.

Dumitraşcu 1968 = P. Dumitraşcu, *Analiza stilistică a poeziei lui M. Eminescu **Şi dacă...***, în StUBB, Philologia, fasc. 1, p. 39–46.

Edelstein 1972 = Frieda Edelstein, *Sintaxa gerunziului românesc*, Bucureşti, Editura Academiei RSR.

Golopenția-Eretescu 1967 = Sanda Golopenția-Eretescu, *Structura de suprafață şi structura de adâncime în analiza sintactică*, în PLG, V, p. 153–166.

Hoarță Cărăuşu 2005 = Luminița Hoarță Cărăuşu, *Limba şi literatura română. Curs de sintaxă a limbii române: sinonimia şi omonimia sintactică*, Iaşi, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.

Hodiş 1970 = Viorel Hodiş, *Propoziții subordonate omonime*, în CL, XIX, 1970, nr. 1, p. 27–30.

Hristea 1984 = Theodor Hristea (coord.), *Sinteze de limba română*, ediția a III-a, Bucureşti, Editura Albatros.

LL = *Limbă şi literatură*, Societatea de Ştiințe Filologice din RSR, Bucureşti, anul I.

Neamțu 2007 = G. G. Neamțu, *Teoria şi practica analizei gramaticale. Distincții şi ... distincții*, Piteşti, Editura Paralela 45.

Nicolae, Dragomirescu 2009 = Alexandru Nicolae, Adina Dragomirescu, *Omonimia sintactică a participiilor româneşti*, în Rodica Zafiu, Blanca Croitor, Ana-Maria Mihail (ed.), *Studii de gramatică. Omagiu Doamnei Profesoare Valeria Guțu Romalo*, Bucureşti, Editura Universității din Bucureşti, p. 193–205 .

Pană Dindelegan1974 = Gabriela Pană Dindelegan, *Sintaxa transformațională a grupului verbal în limba română*, Bucureşti, Editura Academiei RSR.

Pană Dindelegan1999 = Gabriela Pană Dindelegan, *Sintaxa grupului verbal*, ediția a II-a, Braşov, Editura Aula.

Pană Dindelegan 2003 = Gabriela Pană Dindelegan, *Elemente de gramatică: dificultăți, controverse, noi interpretări*, Bucureşti, Editura Humanitas Educațional.

Petrescu 2003 = Maria Petrescu, *Subiective sau circumstanțiale subordonate introduse prin **dacă, unde, când***, în „Annales Universitatis Apulensis”, series Philologica, 4, tom 1, p. 237–243.

PLG = *Probleme de lingvistică generală*. Redactori responsabili: Al. Graur şi I. Coteanu, vol. I–VII, Bucureşti, 1959–1977.

SG = *Studii de gramatică*, vol. I–III, Bucureşti, Editura Academiei RPR, 1956, 1957, 1961.

Stati 1966 = Sorin Stati, *Omonimia sintactică*, în LL, XI, 1966, pp. 387–395.

Steer 1999 = Alexandru Steer, *„Şi dacă ramuri bat în geam...”. Un **si** iterativum. Un răspuns polemic domnului Theodor Hristea*, în „Adevărul literar şi artistic”, 2 martie 1999, p. 8–9.

Şerban1970 = Vasile Şerban, *Sintaxa limbii române. Curs practic*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică.

Şuteu 1962 = Flora Şuteu, *Atribut pronominal sau complement indirect ?*, în LR, XI, 1962, nr. 3, p. 267–276.

Vulişici Alexandrescu 1995 = Maria Vulişici Alexandrescu, *Sintaxa limbii române*, Oradea, Imprimeria de Vest.

Vulişici Alexandrescu 1997–2000 = Maria Vulişici Alexandrescu, *Numele predicativ exprimat prin adverb*, în AUO, IV, p. 5–14.

Vulişici Alexandrescu 2001a = Maria Vulişici Alexandrescu, *CUM – conectiv interpropozițional*, în AUO, V, p. 156–163.

Vulişici Alexandrescu 2001b = Maria Vulişici Alexandrescu, *O posibilă valoare morfologică a lui „cum”*, în AUO, volum omagial, p. 471–473.

ASPECTS OF SYNTACTICAL HOMONYMY AND AMBIGUITY
(Abstract)

In this article we discuss about some situations of syntactical homonymy and ambiguity: the Subjective Genitive *vs* Objective Genitive, the ambiguity of the Gerund, the syntactical ambiguity generated by interpreting the Gerundial Predicative Adjunct, the ambiguity of the Participle, the Genitive Nominal Attribute *vs* the Dative Indirect Object and the Dative Pronominal Attribute *vs* the Dative Indirect Object.

Cuvinte-cheie: omonimie sintactică, ambiguitate, dezambiguizare, competență lingvistică, GTG (gramatică), transformări, structură de suprafață, structură de adâncime

Key words: syntactical homonymy, ambiguity, disambiguation, linguistic competence, GTG (grammar), transformations, surface structure, deep structure

Universitatea „Babeş-Bolyai”
Facultatea de Litere
Cluj-Napoca, str. Horea, 31